

آفت‌های رشد و توسعه فیزیکی شهر کرمان

شهرها به سرعت تغییر و دگرگونی پذیرفته‌اند. این دگرگونی به شکل افزایش سریع جمعیت و رشد فیزیکی شهرها به‌صورتی نامتعادل و ناهماهنگ بوده است. در این تحقیق ابتدا جهت بررسی الگوی توسعه فیزیکی شهر کرمان از روش‌های متفاوت کمی استفاده شد و سپس به بررسی آفت‌های رشد و توسعه شهری پرداخته شده است.

♦ دکتر علی‌اصغر عبدالمهدی

عضو هیئت‌علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان

پیش درآمد

گرایش به شهر و شهرنشینی، پدیده فراگیر شهرهای جهان است. به‌طوری که پیش‌بینی شده است در ۱۵ سال آینده، جمعیت بسیاری از شهرها در آسیا و آفریقا، تقریباً دو برابر خواهد شد. شهرها همواره تحت تأثیر نیروها و عوامل گوناگونی شکل گرفته و گسترش می‌یابند. این گسترش فیزیکی شهرها فرآیندی مداوم و پویاست که طی آن محدوده‌های فیزیکی شهر و فضاهای کالبدی آن در جهت عمودی و افقی از حیث کمی و کیفی گسترش می‌یابد و اگر این روند سریع و بی‌برنامه ادامه یابد، اثرات زیانباری در محیط بر جای می‌گذارد. بنابراین یکی از ویژگی‌های مهم فرآیند شهرنشینی در جهان، گسترش سریع فیزیکی شهرهای آن است. در اثر تحولات جدید،

تعیین الگوی توسعه فیزیکی شهر کرمان

مهم‌ترین مسئله‌ای که امروزه شهر کرمان با آن مواجه است و در آینده نیز (در صورت عدم اجرای جدی برنامه‌های مشخص) وسعت و شدت بیشتری خواهد یافت، آثار و عوارض ناشی از رشد و توسعه سریع شهر می‌باشد. مطابق آمار و ارقام در حالی که جمعیت شهر کرمان در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۰ شمسی فقط هر ۳۵ تا ۴۰ سال دو برابر شده است، طی ۲۵ سال اخیر بیش از دو برابر افزایش یافته است. توسعه سریع شهر و پایین بودن بیش از اندازه تراکم شهری از مهم‌ترین مسئله‌های توسعه شهر کرمان به شمار می‌رود. در سال‌های اخیر تحرك مختصری در ساخت‌وساز در بافت کهن مشاهده شده است، اما این جریان بسیار کند است و چه بسا که اگر به‌صورت فعال در بازسازی این منطقه کوششی به عمل نیاید، مشکلات آن حل نخواهد شد. شهر کرمان عمدتاً متکی بر تجارت و خدمات منطقه‌ای است. در گذشته نیز نقش و عملکرد کرمان در منطقه به همین صورت بوده است و شاید بتوان گفت این امر دلیل اصلی رشد و توسعه شهر کرمان به شمار می‌رود. لذا ساختار فضایی شهر کرمان نیز در رابطه با ضرورت‌های اقتصادی شهر شکل گرفته است. به این معنا بازار به‌عنوان ستون فقرات اصلی شهر قدیم، هنوز هم نقش مرکز اصلی شهر را به عهده دارد.

سطوح قابل توجهی از شهر، به دلایل مختلف به‌صورت بافت‌های فرسوده و ناسالم در آمده که به نحوی می‌توان آن‌ها را مناطق حاشیه‌نشین شهر به حساب آورد. دلایل عمده پیدایش این‌گونه بافت‌ها را می‌توان مشکلات اقتصادی، فقر، پیامدهای ناشی از مهاجرت از مناطق روستایی و بالأخره نارسایی و ضعف مدیریت در زمینه هدایت و کنترل توسعه شهر دانست. از مشخصات عمده توسعه غیراصولی در شهر کرمان می‌توان به خیابان‌های نامنظم و گسترش پراکنده در اطراف راه‌های ارتباطی و وجود اراضی بایر در سطح شهر اشاره نمود. این گستردگی باعث پایین بودن بیش از اندازه تراکم شهری است. از نمونه‌های گسسته می‌توان در غرب شهر و انتهای بلوار جمهوری اشاره کرد. بخشی از توسعه پراکنده شهر ناشی از اقدام‌هایی تحت عنوان آماده‌سازی زمین صورت گرفته که اغلب به‌صورت ناقص و ناتمام باقی مانده است. از این موارد، مجموعه‌های هوانپروز، کوی استانداری و تعدادی

از خانه‌های سازمانی وابسته به سازمان‌های دولتی مختلف را می‌توان نام برد. (زنگی‌آبادی، ۱۳۹۴: ۲۵) در این پژوهش جهت بررسی میزان پراکنش و گسترش شهر کرمان و شناخت الگوی توسعه فیزیکی این شهر از روش‌ها و مدل‌های مختلفی استفاده شده است. ابتدا جهت بررسی الگوی رشد شهر کرمان از مدل آنتروپی شانون استفاده شده است. نتایج حاصل از این تکنیک نشان می‌دهد که الگوی شکل شهر کرمان با توجه به مدل آنتروپی شانون الگوی پراکنش افقی می‌باشد. سپس جهت پاسخ به این سؤال که آیا تعداد، وسعت و نحوه استقرار مناطق شهر کرمان در کنار هم از توزیع یکنواخت و متعادلی برخوردار است یا خیر، از روش میانگین نزدیک‌ترین فاصله همسایگی (RN) و با در نظر گرفتن مختصات X و Y مرکز هندسی مناطق انجام می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که نظام منطقه‌بندی شهر کرمان از الگوی پراکنده پیروی می‌کند و این پراکندگی در مناطق ۲ و ۳ شهر کرمان مشهودتر است. با مشخص شدن الگوی نظام منطقه‌بندی شهر کرمان، لازم است بررسی شود که آیا تراکم‌های بالا و یا پایین جمعیت از خوشه‌بندی بالایی برخوردار است یا پایین؟ یعنی اینکه آیا مناطق دارای تراکم پایین‌تر یا بالاتر جمعیت از خوشه‌بندی بالایی برخوردارند یا پایین؟ به این منظور با استفاده از روش خوشه‌بندی بالا/پایین مشخص شد که تراکم جمعیت در شهر کرمان بر حسب واحد فضایی محلات دارای الگوی خوشه‌بندی بالا می‌باشد. جمعیت در نقاط خاصی از شهر تمرکز دارد و در سطح شهر به‌صورت یکنواخت توزیع نشده است. نتایج حاصل از تحلیل لگه‌های داغ نیز نشان‌دهنده یک لکه سرد گسترده در شهر کرمان است که به شکل باریکه‌هایی از مرکز شهر شروع شده و به سمت شرق و غرب شهر کرمان گسترده و پهن گردیده است. این الگو بیانگر استقرار محلات دارای تمرکز پایین جمعیت در این محدوده می‌باشد. همچنین دو لکه داغ را در شمال و جنوب نشان می‌دهد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که جمعیت در شهر کرمان به‌صورت پراکنده توزیع شده است. از روش‌های عارضه مرکزی، میانگین مرکزی، بیضی انحراف معیار و فاصله استاندارد وزنی بر حسب توزیع جمعیت برای مشخص شدن مرکزیت هندسی استقرار جمعیت، توزیع فضایی پیرامون آن و جهت حرکت پراکندگی جمعیت استفاده شده است. آنچه از نتایج این تحلیل‌ها می‌توان استنتاج کرد، آن است که

مطابق آمار و ارقام در حالی که جمعیت شهر کرمان در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۰ شمسی فقط هر ۳۵ تا ۴۰ سال دو برابر شده است، طی ۲۵ سال اخیر بیش از دو برابر افزایش یافته است. توسعه سریع شهر و پایین بودن بیش از اندازه تراکم شهری از مهم‌ترین مسئله‌های توسعه شهر کرمان به شمار می‌رود. در سال‌های اخیر تحرك مختصری در ساخت‌وساز در بافت کهن مشاهده شده است، اما این جریان بسیار کند است و چه بسا که اگر به‌صورت فعال در بازسازی این منطقه کوششی به عمل نیاید، مشکلات آن حل نخواهد شد.

فقیرنشین در اطراف بخش مرکزی قرار گرفته‌اند. همچنین مناطق مسکونی کم‌درآمد و مناطق مسکونی با درآمد بالا به‌صورت قطاعی از مرکز به اطراف شهر کشیده شده‌اند و منطقه مسکونی گران‌قیمت از کانون اصلی خود در طول شبکه ارتباطی اصلی شهر توسعه پیدا کرده است. (بلوار جمهوری)

آفت‌های رشد و توسعه فیزیکی شهر کرمان

از زمانی که مبنای گسترش شهرها ماهیتی برون‌زا گرفت، پدیده موتوریزه شدن شهرها و تزریق درآمدهای نفت در اقتصاد شهری، قرارگیری شهرها در نظام اقتصاد جهانی و بورس‌بازی زمین به بی‌استفاده ماندن بخش‌های وسیعی از اراضی داخل شهری و گسترش حومه‌های پیرامونی منجر شده است. به علت ناپیوستگی‌های فضایی سرزمین و تمرکزگرایی همه‌جانبه رشد و گسترش کلانشهری به شیوه‌ای نامتوازن تحقق می‌پذیرد و با درهم ریختگی کالبدی - فضایی و اجتماعی - اقتصادی همراه می‌گردد. به این ترتیب، کلانشهرها فضاهای عمدتاً روستایی پیرامونی را در خود ادغام می‌کنند و زمینه‌ساز دگرپسندی و ناپسامانی فضایی می‌شوند و لذا در جایی با رواج حومه‌نشینی و در جای دیگر بیشتر با پدیده اسکان غیررسمی روبرو هستیم. امروزه شهرها با مشکلات فراوانی مانند توسعه بدون برنامه‌ریزی، افزایش سکونت‌گاه‌های غیررسمی، افزایش هزینه زیرساخت‌ها و خدمات شهری، به زیر ساخت و ساز رفتن اراضی کشاورزی، مصرف بیشتر انرژی و آلودگی‌های محیط زیستی مواجه شده‌اند، در دهه‌های اخیر رشد فزاینده شهرها چالش‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی را در پی داشته که پیامد افزایش طبیعی جمعیت از سویی و مهاجرت و جابجایی آن از سوی دیگر است؛ در این میان چگونگی رشد و توسعه کالبدی شهرها ارزش فراوانی دارد. توسعه شهری پراکنده یا به اصطلاح پراکنده‌روی شهری نمودی از توسعه شهری گسسته و در مواردی بسیار بیرون از ضوابط و مقررات شهری و به گونه‌ای خودرو و برنامه‌ریزی نشده می‌باشد که این پدیده سبب دشواری‌ها، پیامدهای منفی و ناپایداری شهری می‌شود. پراکنده‌روی شهری را فرم یا قالبی از گسترش شهری است که تمرکز آن بر تأثیرات منفی است و انتقادات وارده بر پراکنده‌روی، پیوندی عمیق با تأثیرات منفی این پدیده بر محیط‌زیست و ناپایدار شدن شهرها دارد. ♦♦

در شهر کرمان با فاصله گرفتن از مرکز آن، از تراکم جمعیت کاسته می‌شود. به عبارتی دیگر رشد شهر کرمان دارای رشد پراکنده می‌باشد. الگوی پراکنده، باعث می‌شود که تراکم جمعیت کاهش یابد، شهر در جریان توسعه، بر روی زمین‌های کشاورزی و مزارع توسعه پیدا کند و معضلات دیگری چون سکونتگاه‌های غیررسمی را به وجود می‌آورد. برای شناسایی موقعیت خوشه‌های دارای تراکم زیاد یا کم جمعیت از روش تحلیل خوشه/ ناخوشه (یا همان موران محلی) استفاده شده است. برای دقت بیشتر، این تحلیل برحسب بلوک‌های جمعیتی شهر کرمان انجام شد.

بررسی روند توسعه شهر کرمان نشان دهنده این نکته است که شهر کرمان عمدتاً در جهت شبکه ارتباطی توسعه پیدا کرده است. بنابراین می‌توان گفت که شهر کرمان در طول قطاع‌هایی که همان راه‌های شعاعی می‌باشند از مرکز به اطراف کشیده شده است. همچنین می‌توان نتیجه گرفت که عامل دسترسی در گسترش شهر کرمان نقش مؤثری داشته است. با توجه به این مباحث می‌توان گفت الگوی توسعه شهری کرمان، الگوی شعاعی می‌باشد. با نگاه به الگوی قطاعی شهر کرمان، مشخص می‌شود که در مرکز شهر، بخش تجاری شهر قرار دارد و محلات

